

Att undra kring kärnavfall¹

ANNIKA SJÖLANDER är doktorand i medie- och kommunikationsvetenskap vid Umeå universitet. Hon arbetar med en avhandling som handlar om den svenska kärnavfallsdiskursen och intresserar sig för hur vi med kommunikation och information i det senmoderna samhället försöker lösa problemet med det radioaktiva kärnavfallet.

SAMTID I SKIFTE

Vi lever i ett riskfyllt samhälle. Det har vi alltid gjort. Men det som skiljer samtiden från gårdagen handlar, förutom riskernas ändrade och mer diffusa karaktär, kanske mest om vårt förhållningssätt till de faror som följer i spåren av avancerad teknikanvändning, industriell massproduktion och välfärdssamhällets förändring.

När det gäller kärnkraft och dess avfall har de dominerande perspektiven i Sverige förändrats ganska radikalt under de femtio år tekniken använts. Kärnkraft som från början betraktades som en ren och miljövänlig energiform har, förenklat uttryckt, mer och mer kommit att ses som en riskfylld radioaktiv källa (Lindquist 1997; Lidskog 1998). Betydelseförskjutningen har i stora drag skett i samma takt som avfallsfrågan diskuterats offentligt. Från början gjordes det inte alls eftersom avfallet inte definierades som ett problem. Hanteringen skulle med tiden självklart gå att lösa med hjälp av framtida mer utvecklade vetenskap och teknik. Det var en del av framstegets logik. I dag förs debatterna kring kärnavfall mest i de kommuner som frivilligt ställt upp på undersökningar för förvaring. Ett av motiven till de kommunala engagemangen är att avfallet är ett nationellt problem som måste lösas, det vill säga tas omhand någonstans. Det är ingen i dag som bestrider avfallets farlighet. Allehanda risker förknippade med hanteringen måste minimeras så långt det bara är möjligt. I skiftet har vetenskapsmannen och ingenjören som problemlösare i samhället ersatts av medborgaren. Kärnavfallsproblemet har flyttats från kollektivets expertsfär till varje individs bedömning. Ansvar vilar nu mer på den enskilde aktören istället för som tidigare på de gemensamma institutionerna. Samtidigt är medborgarnas expertberoende större än någonsin. Jag menar att relatio-

nen mellan individ och kollektiv är stadd i radikal förändring i dag och därför viktig att reflektera kring för att förstå samtiden. Meningsproduktion kring det svenska kärnavfallet utgör själva materialet för min forskning. Det som intresserar mig främst är hur betydelser, i det jag kallar kärnavfallsdiskursen, kan tolkas och förstås. I denna artikel avser jag att beröra några väsentliga komponenter i mitt analytiska perspektiv samt i relation till dessa också presentera min egen studie i något mer konkreta ordalag.

RISKSAMHÄLLET HJÄLPER ATT FÖRSTÅ

När Ulrich Beck (1992a, 1992b, 1995, 1999) skriver att han skymtar konturerna av ett globalt risksamhälle i den senmoderna eran, där frågor om riskers minimering och distribution ersatt välfärds-samhällets diskussioner om fördelningspolitik, tror jag han är något väsentligt på spåren. Analysen hjälper oss nämligen att tyda några av vår samtids anletsdrag. Beck (1995:11ff) talar om kritiska nyckelerfarenheter som Tjernobyl och Berlinmurens fall.

I dem har säkerhet, ordning och kontroll, det vill säga världens förutsägbarhet bytts ut mot upplevelsen av ovisshet. Det flyktiga och diffusa har intagit det givnas plats. Det handlar om nyckelerfarenheter där "antingen-eller" på ett metaplan ersatts av "både-och". Uttryckt i termer av modernitet kan skiftet enligt Beck betecknas som att industrisamhällets enkla modernitet i dag får stå tillbaka för framväxten av en mer reflexiv sådan, där kritiken av själva moderniteten är starkt närvarande. Även om jag inte är beredd att köpa hela Becks modernitetskoncept menar jag att hans tankegångar är värdefulla efter-

som de målar upp bilder av samhällstillstånd i dag. Idén om risksamhället hjälper oss att förstå. Kanske är den vad Fredric Jameson (1986:319ff) kallar en kognitiv karta, då den i symbolisk mening fungerar orienterande i den postmoderna kulturen.

UTVECKLINGSDOXAN MÅSTE ÖVERGES

Det problematiska med Becks sätt att resonera ligger i det grundläggande antagandet om framsteg och utveckling genom historien. Även om Beck menar att en senmodern, reflexiv modernitet kan vara så pass radikal att den fullständigt raserar industrisamhällets enkla modernitet, så ifrågasätter han inte den fundamentala tanken om historisk evolution. Reflexiv modernitet är som Beck definierar den, en mer fulländad form än den enkla moderniteten som den samtidigt härrör från.

Själv finner jag hans utvecklingsståndpunkt i princip omöjlig att inta efter den mångrostade kritik som formulerats mot moderna evolutionstankar och som på olika sätt pekat på vilka förödande konsekvenser synsättet legitimerar. Jag tänker inte minst på Zygmunt Baumans (1989) bidrag *Auschwitz och det moderna samhället* där han på ett träffande sätt visat hur moderniteten (*den enkla*, min anmärkning) kan förstås som en nödvändig förutsättning för judeutrotningen. Utvecklingsdoxan måste, menar jag, rimligen överges. Därmed inte sagt att all kunskap som vilar på denna tro, exempelvis Becks eller Jürgen Habermas arbeten, på något enkelt sätt kan lämnas därhän. Frågan är snarare hur vi som forskare förhåller oss till den.

Med denna kommentar vill jag också kritisera den dominerande "antingen-

eller"-logiken som tillämpas vad gäller förståelsen av det moderna versus det postmoderna. Brottet mellan de två betonas och ojämförbarheten insisteras. Detta polemiserande perspektiv verkar i långa stycken förlamande eftersom olikheten dem emellan slentrianmässigt tas för given. Synsättet har stelnat och blivit norm och på samma gång immunt mot prövning. Ett alternativt synsätt kunde vara att mer förutsättningslöst studera vad det moderna respektive det postmoderna (och allt som kan rymmas däremellan) kan betyda i relation till de fenomen forskaren studerar eller de frågor hon ställer. Det tror jag också är avgörande för att kunna tolka kärnavfallsdiskursen på ett meningsfullt sätt. Den handlar nämligen på något plan om "både-och". Kanske om hur en modern teknik erfars i ett postmodernt samhälle.

KÄRNAVFALL SKAPAR ÄNGSLAN

Hur vi ängsligt försöker hantera industrialismens oönskade konsekvenser, exempelvis radioaktivt och annat miljöfarligt avfall, är ett i tiden framträdande drag. Det är en problematik som inte låter sig lösas enkelt. Den givna formen för att hantera farligt avfall infinner sig inte utan processen blir med nödvändighet prövande och därför på många sätt kritisk för samhällets institutioner, formade som de är i en tradition av enkel modernitet. Situationen känns igen i Sverige, inte minst som beskrivning av problem kring omhändertagandet av det radioaktiva avfallet, denna extremt farliga restprodukt från kärnkraftsdriften som måste isoleras i hundratusen år för att inte orsaka förödande skada.

Kärnavfallsfrågan liknar ingen annan.

Problemet är kvalitativt sett nytt, bland annat därför att hanteringen sträcker sig över tidsrymder som ingen kan greppa och dessutom är strålningen direkt livshotande för människan och andra levande organismer. Frågans dimensioner ter sig oändliga. Det handlar exempelvis om metallen koppars egenskaper på samma gång som människans ansvar för kommande generationer aktualiseras. Förvaringsproblemet är reellt i den meningen att avfallet existerar och måste tas omhand. Samtidigt är vårt sätt att hantera frågan att betrakta som en social konstruktion och därför format av de historiska, kulturella och sociala kontexter i vilka hanteringen sker, det vill säga problemet "löses".²

Hur hanteringen av kärnavfallsfrågan går till berättar essentiella saker om samhället och kulturen³ i dag, såväl dess möjligheter som begränsningar. Den är därför intressant att studera. Den grundläggande frågan i min forskning handlar om hur kärnavfall som fenomen förstås i kulturen och hanteras i samhället. Hur ser med andra ord kärnavfallsdiskursen ut och hur kan den tolkas och förstås? Dessa frågor handlar om att undra kring kärnavfall.

KOMMUNIKATION SOM STRATEGI

I samma ögonblick som man börjar bekanta sig med den svenska kärnavfallshanteringen och dess olika aktörer så ser man att kommunikationsfrågor (information, opinionsbildning, massmedierapportering) återfinns högt upp på dagordningen. Kärnkraftsindustrin har exempelvis under det senaste decenniet definierat en gynnsam opinion i den berörda kommunen/regionen som ett viktigt kriterium som bör vara uppfyllt innan man kan

fatta beslut om att bygga ett förvar för det radioaktiva avfallet i området (se till exempel SKB 1992:59f). Strategin för att nå det målet har varit att informera medborgarna, framför allt i de kommuner som frivilligt ställt upp på undersökningar. Informationen har handlat om allehanda frågor som har med kärnavfallshandling att göra och har till viss del skapats i samspel med olika målgruppers uttryckta behov. På liknande sätt som kärnkraftsindustrin fokuserat på kommunikation har andra aktörer, dvs. berörda kommuner, miljörelsen, opinionsgrupper osv. arbetat med kärnavfallsfrågan. Massmediernas bevakning har också av i princip alla aktörer ansetts betyda mycket, inte minst för medborgarnas åsikter och beslutsfattande i frågan (Sjölander 1999).

Kommunikationsfrågorna har på detta sätt tilldelats en avgörande roll i processen att nå ett så kallat framgångsrikt beslut, där val av förvaringsplats och -metod bör ske med ett brett stöd ifrån medborgarna. Kommunikation förstås i kärnavfallsfrågan som en viktig nyckel för att skapa legitimitet för beslutet. Kanske är det också signifikativt för det samhälle vi lever i att kommunikationsfrågor tilldelas denna kritiska roll, att medierna definieras som mäktiga och att information antas skapa tillit?

I den fallstudie av opinionsbildningsprocessen kring kärnavfall som jag arbetar med finns underlag att utifrån ett konkret material diskutera frågor om opinionsbildningens roll i kärnfrågan och mediernas makt i samtiden på ett mer generellt plan.

Jag har studerat Malå kommun i Västerbotten som under drygt fem år (1992–1997) var aktuell som eventuell förvaringsort för det svenska avfallet. Mitt empiriska material består i huvudsak av två

typer, dels rapportering i lokala och regionala medier, dels intervjuer med opinionsbildare som varit aktiva i processen. Materialet eller texterna består av konkreta diskursiva artikuleringar (och exklusioner) av frågan *hur*, hur stora och abstrakta frågor som kärnavfallshandling väcker ges mening och begreppsliggörs, t.ex. vårt ansvar för kommande generationer, demokratis tillstånd i dag osv. Abstrakta makrofrågor blir i fallstudien konkreta på ett mikroplan för att uttrycka det bildligt.

DISKURSANALYTISKA MOTIV⁴

Motiven till att arbeta diskursanalytiskt är för mig många (och naturligtvis beroende av vad jag menar att perspektivet betyder). För det första vill jag mena att frågan *hur* som min undran drivs av är formulerad inom en diskursanalytisk tradition där det konstruerbara i varat är fundamentalt. Det som finns att studera är därför hur fenomen som t.ex. kön görs, inte vad kön är. Vad kön antas vara är snarare att se som ett exempel på hur kön görs, dvs. konstrueras. Verklighet är inget som är, utan något som hela tiden skapas diskursivt i språket och i social interaktion. Analogt med detta resonemang menar jag att kärnavfallshandling är något som ständigt görs, skapas diskursivt.

För det andra betyder ett diskursanalytiskt förhållningssätt att frågor om makt ges stor betydelse. Diskursbegreppet handlar som jag förstår det om gränssättande praktiker, inneslutning och utesläppning, om (tal-)ordning och om auktoritet – kort uttryckt om makt. Konkret för min studie betyder det att frågor om vem som talar och om vad i kärnavfallsdiskursen är viktiga att tolka utifrån ett makt-

perspektiv. Vad som inte sägs i diskursen är också viktigt att uppmärksamma.

För det tredje fungerar ett diskursanalytiskt angreppssätt bra för att förstå språk och benämningars materiella verkningar och konsekvenser. Perspektivet når bortom en förenklad dikotomi mellan tal/idé och handling/verklighet. Kärnavfallsdiskursen kan därför inte förstås som blott ett tal om kärnavfall. Dess effekter är för oss människor, som ständigt skapar den, högst kännbara.

För det fjärde ligger det i det diskursanalytiska en tyngdpunkt på tolkning snarare än beskrivning. Utgångspunkten är att det har betydelse vad diskursen har för form och innehåll. För mig är detta tolkningsarbete särskilt viktigt men också kanske det svåraste i forskningen. Att tolka diskursen, att dekonstruera dess form och innehåll, att kritiskt granska den diskursiva logikens implikationer, att relativisera diskursens förgivettaganden är att undra kring kärnavfall. Det är att ställa frågan hur.

Det handlar i vidaste mening om att kontextualisera diskussionen, att tolka i relation till den specifika platsen i vilken opinionsbildningen sker (Malå; dess historia, kultur och situation i dag), men också om att tolka utifrån tankar om ett vidare sammanhang, t.ex. det framväxande risksamhället, relationen mellan människa och natur, mediernas betydelse eller samernas ställning.

Eftersom diskursen betyder och handlar om makt blir det väsentligt att jag som forskare också väljer med omsorg vad tolkningen skall fokusera, vilka dimensioner som skall uppmärksammas och vilka motiven till detta är. Denna artikel har avslutningsvis på ett liknande sätt berört mina motiv till varför det är viktigt att undra kring kärnavfall.

NOTER

¹ Denna artikel är skriven inom ramen för projektet "Opinionsbildningen – en kärnfråga. En studie av opinionsbildningen och informations-spridningen i Malå kommun i samband med förstudien för djupförvar av använt kärnbränsle." finansierat av *Centrum för miljövetenskaplig forskning*, Umeå.

² I Jørgensen och Phillips (1999:13f) används Vivien Burrs (1995:2ff) sammanfattning av vad som karakteriserar olika socialkonstruktionistiska perspektiv. Grundstenarna är för det första att vårt vetande om världen aldrig kan betraktas som objektivt sant, för det andra är vetande historiskt och kulturellt specifikt (anti-essentialistiskt förhållningssätt), för det tredje är all kunskap om världen skapad i social interaktion och för det fjärde hör vetande och social handling nära samman. För egen del tycker jag att de fyra principerna fungerar bra som indikatorer på vad jag avser med ett socialkonstruktionistiskt (och ett diskursanalytiskt) perspektiv.

³ Även om jag i denna artikel använder mig av begreppen samhälle och kultur i singular, betyder det inte att jag omfattar ett homogeniserande perspektiv på fenomenen, där samhälle och kultur definieras som ett, dvs. en avskild enhet med ett specifikt innehåll.

Kulturen och samhället skall snarare tolkas som en sammanfattande term för en mängd olika samstämmiga och motstridiga samhälleliga och kulturella processer som hela tiden skapas i det att de benämns, inte minst av forskarvärlden. För en diskussion kring det problematiska i tillämpningen av ett homogeniserande kulturbegrepp se Öhlander (1994).

⁴ Diskursanalys har kommit på modet de senaste tio åren inom humaniora och samhällsvetenskap. Därför har begreppet också tömts på sitt innehåll eftersom forskare från vitt skilda traditioner använder sig av det och med helt olika förståelser av dess innebörd. Inom min disciplin, medie- och kommunikationsvetenskap, är det kanske framför allt Norman Fairclough (1995a, 1995b) och Teun van Dijk (1989, 1992, 1993, 1994, 1996, 1998) som arbetat diskursanalytiskt. Uttryckt i korta ordalag skulle jag vilja skriva in mig i en tanketradition där Michel Foucaults arbeten utgör nyckeltexter, se t.ex. *Diskursens ordning* (1971/1993) eller *Övervakning och straff* (1974/1987) *Politics and the study of discourse*

(1991), och där den feministiska kritikens bidrag av Foucault finns närvarande (se t.ex. Järvinen, 1996).

LITTERATUR

- Bauman, Zygmunt, 1986. *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg: Daidalos.
- Beck, Ulrich, 1999. *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich, 1995. *Att uppfinna det politiska. Bidrag till en teori om reflexiv modernisering*. Göteborg: Daidalos.
- Beck, Ulrich, 1992a. *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beck, Ulrich, 1992b. "From Industrial Society to Risk Society: Questions of Survival, Social Structure and Ecological Enlightenment." I: *Theory, Culture and Society* 1:1992, s. 97–123.
- Burrs, Vivien, 1995. *An Introduction to Social Constructionism*. London: Sage.
- Fairclough, Norman, 1995a. *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
- Fairclough, Norman, 1995b. *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Foucault, Michel, 1991. "Politics and the Study of Discourse." I: Burchell, G.; Gordon, C. & Miller, P., *The Foucault effect. Studies in Governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, Michel, 1974/1987. *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv förlag.
- Foucault, Michel, 1971/1993. *Diskursens ordning*. Stockholm/Stein: Brutus Östlings Bokförlag.
- Jameson, Fredric, 1986. "Postmodernismen eller senkapitalismens kulturella logik." I: Löfgren, M. & Molander, A. (red.), *Postmoderna tider*. Finland: Norstedts.
- Järvinen, Margaretha, 1996. "Makt eller vanmakt?" I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1:1996, s. 47–64.
- Lindquist, Per, 1997. *Det klyvbara ämnet. Diskursiva ordningar i svensk kärnkraftspolitik 1972–1980*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- van Dijk, Teun, 1998. *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- van Dijk, Teun, 1996. "Discourse, Power and Access." I: Caldas-Coulthard, C. R. & Coulthard, M. (ed.), *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*. London: Routledge.
- van Dijk, Teun, 1994. "Discourse and Cognition in Society." I: Crowley, D. & Mitchell, D. (ed.), *Communication Theory Today*. Cambridge: Polity Press.
- van Dijk, Teun, 1993. "Principles of Critical Discourse Analysis." I: *Discourse and Society*. 2:1993, s. 249–283.
- van Dijk, Teun, 1992. "Discourse and the Denial of Racism." I: *Discourse and Society*. 1:1992, s. 87–118.
- van Dijk, Teun, 1989. "Structures of Discourse and Structures of Power." I: *Communication Yearbook*. 12:1989, s. 18–59.
- Winther Jørgensen, Marianne & Philips, Louise, 1999. *Diskurs analyse som teori och metod*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag/Samfundslitteratur.
- Sjölander, Annika, 1999. "The Swedish Nuclear Waste Discourse. Experiences from Malå, Sweden." Paper presenterat vid konferensen *Towards a Sustainable Society in the New Millennium* Umeå, Sverige och vid den 14:e Nordiska konferensen för Medie- och kommunikationsvetenskaplig forskning Kungälv, Sverige.
- SKB, 1992. *Kärnkraftavfallens behandling och slutförvaring. Program för forskning, utveckling, demonstration och övriga åtgärder*. FUD-PROGRAM Stockholm: Svensk kärnbränslehantering AB.
- Öhlander, Magnus, 1994. "Kulturbegreppet, kritiken och praktiken." I: *Kulturella Perspektiv* 1:1994, s. 34–45.

SUMMARY

Reflecting on Nuclear Waste

The handling of nuclear waste is indeed a critical issue in (late-)modern societies. In this article I present some basic features of my discourse analytical approach on nuclear waste. In relation to that I also give a more concrete description of the case study I have conducted on the opinion formation process in Malå municipality in the inner north of Sweden. During five years Malå was a candidate for the disposal of Swedish high-level nuclear waste. The Malå case forms my empirical material (primarily mass media coverage and interviews with opinion leaders) for the research of the Swedish nuclear waste discourse.